

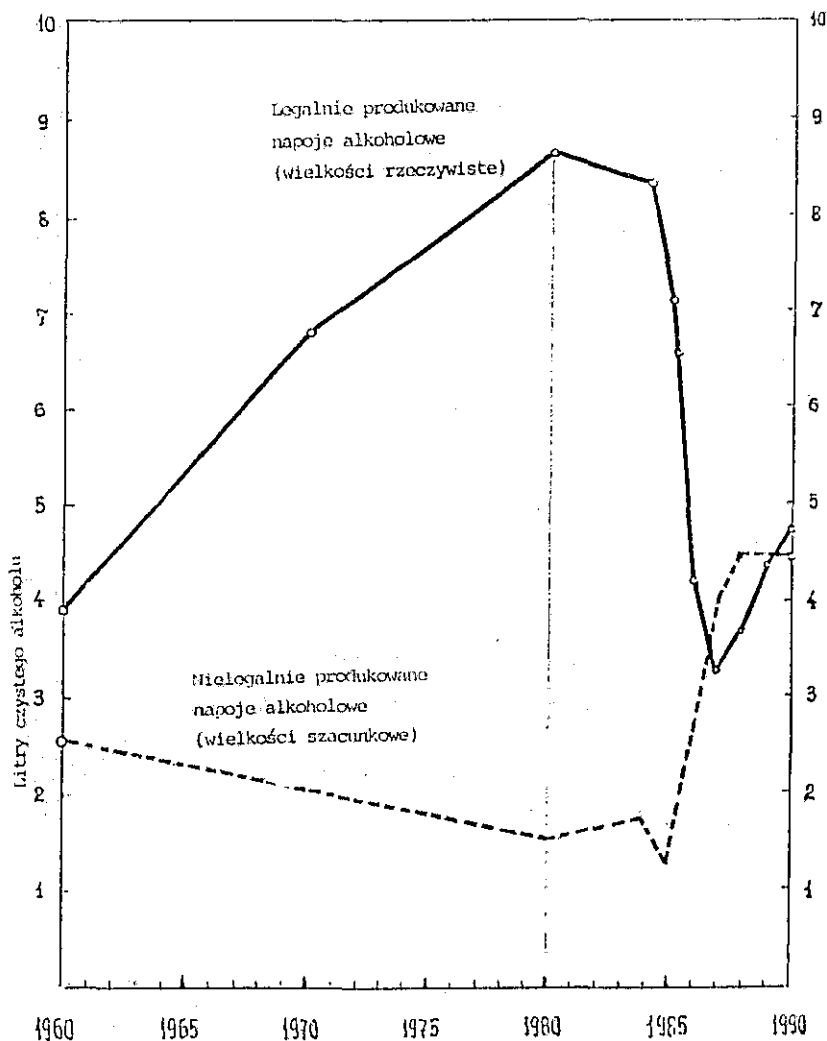
EPIDEMIOLOGIA ALKOHOLIZMU W ZSRR

Sytuacja w odniesieniu do alkoholu jest obecnie w ZSRR poważna i tak pełna sprzeczności, że sformułowanie jakichś przypuszczeń co do jej dalszego rozwoju jest niezmiernie trudne. Niezależnie od tego pewne charakteryzujące ją elementy rysują się dostatecznie jasno.

Już wkrótce po tym jak w 1985 r. rząd postanowił zdecydowanie zmniejszyć poziom spożycia alkoholu przez ludność, jasne się stało, że celu takiego nie uda się osiągnąć odwołując się przede wszystkim do środków administracyjnych. W ciągu pierwszych 3 lat prowadzonej akcji, administracja państwowa mająca w swoich rękach monopol na produkcję i obrót napojami alkoholowymi, doprowadziła do zmniejszenia sprzedaży tych napojów z 8,4 litra czystego alkoholu na 1 mieszkańca w 1984 r. do poziomu 3,3 litra w 1987 r. (Rysunek 1). Równocześnie jednak ten drastyczny spadek sprzedaży wywołał reakcję w postaci gwałtownego wzrostu ilości nielegalnie wytwarzanych napojów alkoholowych pędzonych domowym sposobem. Spowodowało to nieuniknione zwiększenie zapotrzebowania na cukier, którego sprzedano w ciągu 2 lat o 1,5 mln. ton, tj. o 18 % więcej niż zwykle. Ocenia się, że wielkość produkcji bimbrowi umożliwiła spożycie rządu 4-4,5 litra czystego alkoholu na 1 mieszkańca, co skompensowało w dużej mierze spadek urzędowo rejestrowanego spożycia (określanego na podstawie danych o sprzedaży legalnie wytworzonego alkoholu). Przedsięwzięte środki represyjne nie doprowadziły do oczekiwanych następstw, pomimo ich nasilenia i szerokiego stosowania. W 1987 i 1988 r., rocznie ok. 400 tys. osób karanych było za bimbrownictwo wysokimi grzywnami lub pozbawieniem wolności na okres 1 roku do 3 lat.

W 1985 r. zmniejszono nagle liczbę sklepów sprzedających napoje alkoholowe aż o 4 razy. W rezultacie przed pozostałymi sklepami

Rysunek 1
 Spożycie alkoholu w ZSRR w przeliczeniu na głowę ludności
 (1960-1990)

ustawiły się niebywalej długości kolejki. Zdarzały się w nich śmiertelne wypadki i milicja musiała poświęcić wiele czasu i środków na utrzymywanie w nich porządku. Drastycznie wzrosła liczba zejść

śmiertelnych na skutek zatrucia różnymi zawierającymi alkohol płynami chemicznymi, przeznaczonymi do użytku przemysłowego lub domowego.

Po 1987 r. rząd zmuszony był złagodzić restrykcje nałożone na produkcję i sprzedaż napojów alkoholowych oraz zwielokrotnić liczbę punktów sprzedaży tych napojów. Ich sprzedaż wzrosła o 1,4 raza w 1990 r. w porównaniu z 1987 r. Jeśli zsumuje się konsumpcję alkoholu wytwarzanego domowym sposobem i produkowanego legalnie, okaże się, że obecnie ludność ZSRR wypija tyleż alkoholu co przed rozpoczęciem wielkiej kampanii antyalkoholowej 1985 r.

Tabela 1

Liczba rejestrowanych w ZSRR przypadków uzależnienia od alkoholu w przeliczeniu na 100 tys. ludności (1965 - 1990)

Rok	Nowe przypadki uzależnienia od alkoholu
1965	42,2
1970	78,4
1975	139,5
1980	205,8
1984	205,8
1986	195,8
1987	180,7
1988	153,8
1989	148,3
1990	110,5

*) spadek liczby rejestrowanych przypadków uzależnienia od alkoholu - począwszy od 1987r. tłumaczyć należy po części zmniejszenie w praktyce ich rejestrowania

Na przykładzie naszego kraju zobaczyć można wyrażenie złożoności zjawiska i siłę oporu wywołanego próbą odebrania ludziom odczuwanej przez nich potrzeby picia. Widać również na tym

przykładzie jak trudno jest oddziaływać na tę potrzebę środkami administracyjnymi, nawet przy najwszechstronniejszym ich stosowaniu.

Kampania antyalkoholowa spowodowała w ciągu 5 lat bezpośrednio straty budżetowe w wysokości 40 mld. rubli. Łączne straty bezpośrednio i pośrednio sięgnęły 150 mld. rubli, tj. 1/4 rocznych przychodów budżetowych ZSRR. Tak więc kampania ta, nie tylko że nie przyniosła spodziewanych efektów, ale także wywołała wiele społecznie niekorzystnych następstw.

Jakie są medyczne aspekty problemu, jak w szczególności przedstawia się rozpowszechnienie uzależnienia od alkoholu w ZSRR i jakie zaobserwować można w tym zakresie trendy?

Sądząc na podstawie wielu obiektywnych wskaźników oraz po liczbie rejestrowanych pacjentów, nasilenie alkoholizmu w ZSRR zwiększało się dość szybko w ciągu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, jednak na początku lat osiemdziesiątych tendencja ta uległa spowolnieniu, a następnie wzrost ów zniknął. W 1965 r. zarejestrowano 97,5 tys. pacjentów z rozpoznaniem uzależnienia od alkoholu, zaś w 1980 r. - 546,7 tys. (Tablica 1). Ten wielki wzrost liczby pacjentów wiązał się częściowo ze zwiększeniem się dostępności leczenia w następstwie wzrostu liczby lekarzy specjalizujących się w uzależnieniach, przede wszystkim - ze zwiększeniem się liczby osób uzależnionych wśród ogółu ludności. Wniosek taki płynie z ogromnego zwiększenia się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych liczby przypadków psychoz alkoholowych, które ze względu na ostrość swojego przebiegu są niemalże zawsze rejestrowane. Między 1965 a 1977 r. odnotowano 4-krotny wzrost liczby zachorowań na te psychozy (w przeliczeniu na 100 tys. ludności), później wzrost ten zmniejszył się, a po 1985 r. zaznaczył się nawet spadek ich liczby (Tablica 2).

Po 1980 r. zatrzymał się również wzrost nasilenia rejestrowanych przypadków uzależnienia od alkoholu (Rysunek 2), przy czym liczba lekarzy specjalistów w zakresie uzależnień zwiększyła się nawet między 1980 a 1985 r. o 1,7 raza.

Wzrost konsumpcji napojów alkoholowych nastąpił w tym samym czasie co liczby przypadków uzależnienia od alkoholu (Tablica 3). W 1960 r. spożycie w przeliczeniu na głowę ludności wyniosło 3,9 litra czystego alkoholu, w 1970 r. - 8,7 litra. W następnych latach

Tabela 2

Liczba rejestrowanych w ZSRR przypadków psychoz alkoholowych
w przeliczeniu na 100 tys. ludności
(1965 - 1990)

Rok	Przypadki psychoz alkoholowych
1965	5,4
1970	13,4
1975	18,1
1977	21,7
1980	21,7
1984	16,5
1985	13,2
1986	5,5
1987	4,5
1988	4,1
1989	5,6
1990	7,4

zwiększanie się spożycia ustało. Dała się nawet zauważyć tendencja do jego zmniejszenia (do 8,4 litra w 1984 r.), i to nawet zanim rozpoczęła się kampania antyalkoholowa 1985 r. Nie jest jasne co spowodowało zahamowanie wzrostu rozmiarów spożycia i uzależnienia od alkoholu. Rozważyć można byłoby następującą, trochę może spekulacyjną - hipotezę. Otóż opierając się na doświadczeniu historycznym innych krajów - w szczególności tych, w których przez stulecia picie alkoholu nie spotykało się z prześladowaniami ze strony administracji państwowej ani ze strony jakichś innych sił społecznych - można założyć istnienie pewnego mechanizmu spontanicznej samoregulacji, broniącej społeczeństwo przed wzrostem wszelkich zbiorowych zachowań grożących nieodwracalnymi negatywnymi konsekwencjami. Mechanizm taki uruchamiałyby się także w wypadku nadużywania alkoholu.

Na przykład we Francji najwyższy poziom spożycia osiągnięty był już w XIX wieku (21,1 litra czystego alkoholu w przeliczeniu na głowę mieszkańca w okresie między 1896 a 1900 r.). Od tego czasu

Rysunek 2

Zmiany w nasileniu przypadków uzależnienia od alkoholu
i przypadków psychoz alkoholowych w ZSRR
(1965-1990)

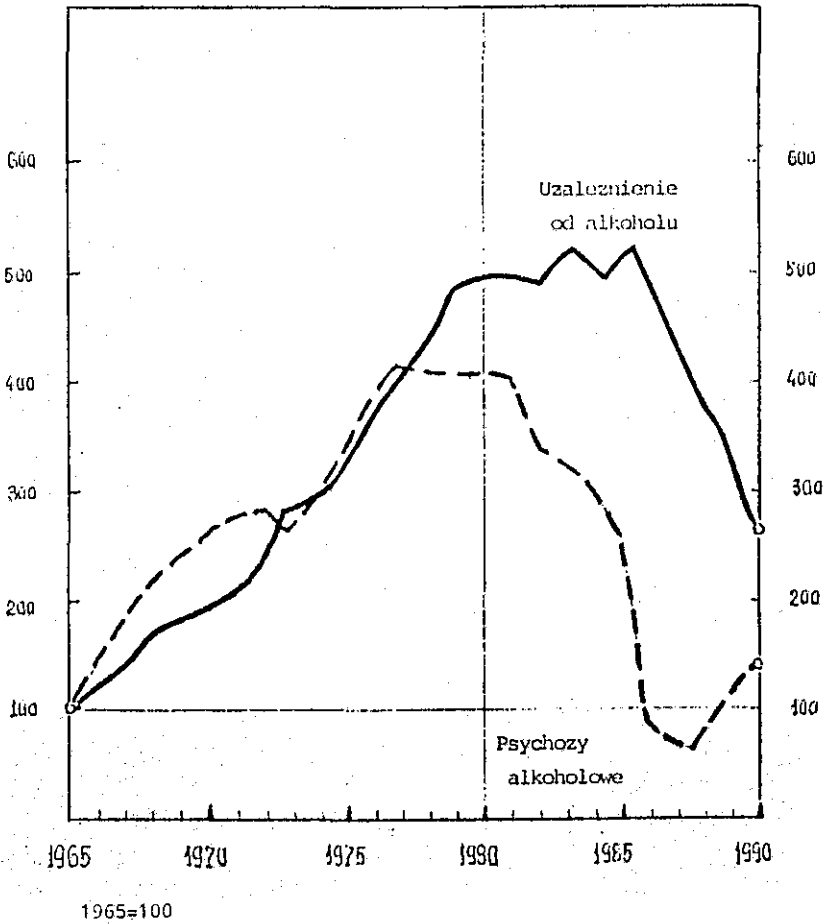

Tabela 3

Spożycie w ZSRR legalnie wyprodukowanych napojów
alkoholowych w litrach czystego alkoholu
w przeliczeniu na głowę ludności
(1969 - 1990)

Rok	Wszystkie napoje alkoholowe łącznie
1960	3,9
1970	6,8
1980	8,7
1984	8,4
1985	7,2
1986	4,3
1987	3,3
1988	3,7
1989	4,4
1990	4,6

konsumpcja utrzymywała się na podobnym poziomie i to w warunkach pełnej dostępności alkoholu i w atmosferze społecznego przyzwolenia na picie. Szkodliwe następstwa spożywania alkoholu nie wzrosły wbrew najrozmajtszym tragizującym prognozom. Więcej nawet, po 1960 r. pojawiła się tendencja stopniowego obniżania się poziomu spożycia, przy czym wystąpiła ona przy niezmiernie niskich cenach wina i braku wywierania presji, aby zmniejszyć konsumpcję (Tabela 4).

Możliwe, że ok. 1980 r. osiągnięto w ZSRR taką właśnie granicę spożycia oraz nasilenia występowania przypadków uzależnienia od alkoholu, przy której ogólna suma zagrożeń jest już taka, że uruchamia się ów mechanizm samoregulacji społecznej, zabezpieczający przed wkroczeniem na drogę nieodwracalnego procesu zagłady. Naszym zdaniem, jednym z powodów niepowodzenia kampanii natyalkoholowej było zlekceważenie istniejących już obiektywnych tendencji i oparcie się na fałszywym przypuszczeniu, zgodnie z którym rozmiary nadużywania alkoholu i uzależniania się od niego będą

się nasilać. Można tu dostrzec negatywne następstwa wyolbrzymiania problemów nasuwanych przez alkohol.

Tabela 4

Spożycie napojów alkoholowych we Francji
w przeliczeniu na głowę ludności
(1896 - 1987)

Rok	Litry czystego alkoholu
1896-1900	21,3
1906-1910	22,9
1919-1920	17,9
1938-1939	21,3
1950	18,7
1960	19,1
1970	17,6
1980	15,8
1984	14,2
1986	13,9
1987	13,4

Trzeba w każdym razie powiedzieć, że owa stabilizacja spożycia wystąpiła na dość wysokim poziomie. Obecnie w ZSRR ok. 2,5 % ludzi w wieku produkcyjnym stanowią osoby zarejestrowane jako uzależnione od alkoholu: wśród mężczyzn (w wieku 16-60 lat) jest ich 4,5 %, zaś wśród kobiet (16-55 lat) - 0,6 %. Ogólna liczba osób zarejestrowanych w poradniach odwykowych wynosi 4,1 mln. (Tablica 5). Jeśli doda się do nich niezarejestrowanych alkoholików, otrzymana liczba wzrośnie do 6-9 mln. osób uzależnionych od alkoholu, co stanowi 3-5 % ogółu dorosłych. Liczba ta jest zbliżona do tej, którą operuje się we Francji lub w Niemczech, gdzie mówi się w tym kontekście o ok. 3 % ludności. W zestawianiu tych wielkości trzeba brać z pewnością pod uwagę występujące różnice w diagnostyce.

Obecnie ludność wydaje na napoje alkoholowe ponad 1/4 sum przeznaczanych na żywność (Tablica 6).

W ZSRR liczba osób nadużywających alkoholu albo pijących w sposób wywołujący problemy znacznie się zwiększyła. W ciągu

Talbella 5

Liczba zarejestrowanych w ZSRR przypadków uzależnienia od alkoholu (1965 - 1990)

Rok	Liczba bezwzględna (w tys.)	Na 100 tys. ludności
1965	427	184
1970	924	379
1975	1834	721
1980	3289	1236
1984	4306	1560
1985	4491	1613
1986	4551	1618
1987	4625	1628
1988	4580	1597
1989	4297	1489
1990	4109	1417

Tabela 6

Wydatki ludności ZSRR na alkohol w odsetku ogółu wydatków na żywność (1970 - 1989)

Rok	Wydatki na alkohol
1970	27,5
1980	31,4
1985	29,3
1986	23,2
1987	21,9
1988	23,1
1989	26,5

ostatnich 5 lat milicja zatrzymała 40 mln. osób za opilstwo, z których 26 mln. wzięto do izb wytrzeźwień. Spośród wszystkich przestępstw popełnionych na ulicach, w wypadku 1/3 sprawcy znajdowali się w stanie nietrzeźwości. Rocznie zatrzymuje się 150-200 tys. młodzieży za naruszenia ustawodawstwa przeciwalkoholowego; spośród nich ok. 20 tys. doprowadza się do izb wytrzeźwień. Niektóre badania ankietowe prowadzone wśród wybranych grup ludności pokazują, że pije alkohol ok. 60 % młodzieży, 83 % studentów, 80-85 % dorosłych, zaś grupa zupełnych abstynentów stanowi nie więcej niż 10% ludności.

Tabela 7

Zarejestrowane w ZSRR przypadki uzależnienia od alkoholu
(stosunek liczbowy mężczyzn do kobiet)
(1968 - 1990)

Rok	Stosunek liczbowy mężczyzn do kobiet
1968	9,3 : 1
1982	8,9 : 1
1984	8,1 : 1
1986	7,6 : 1
1987	7,5 : 1
1988	7,5 : 1
1989	7,5 : 1
1990	7,4 : 1

W ciągu ostatnich lat stopień rozpowszechnienia obyczaju picia u młodocianych i młodych mężczyzn oraz młodocianych i młodych kobiet bardzo się zbliżył. Równocześnie stosunek liczby mężczyzn i kobiet wśród pacjentów uzależnionych od alkoholu kształtował się w ciągu ostatnich 6-7 lat na poziomie 7-8 : 1 (Tablica 7), gdy przed 20 laty wynosił jeszcze 9-10 : 1. Także rozpowszechnienie alkoholizmu w mieście i na wsi bardzo się do siebie zbliżyło (Tablica 8).

ZSRR dostarcza bardzo interesującego materiału do badań epidemiologicznych ze względu na to, że składa się z wielu wielkich regionów różniących się bardzo od siebie pod względem etnicz-

no-kulturowym i klimatyczno-geograficznym. Ogólna liczba ludności kraju wynosi 290 mln.: w poszczególnych republikach - od paru (kilku) do 150 mln. Porównawcza analiza pokazuje, że między republikami istnieją poważne i utrzymujące się różnice w rozpowszechnieniu alkoholizmu. Porównania takie ukazują zróżnicowane rozmiary zjawiska, gdyż system lecznictwa odwykowego do niedawna działał w całym kraju w ten sam sposób i według tych samych zasad.

Tabela 8

Zarejestrowane w ZSRR przypadki uzależnienia od alkoholu
(liczba przypadków w mieście na 1 przypadek na wsi)
(1968 - 1989)

Rok	Na 1 przypadek na wsi przypada w mieście
1968	2,6
1986	1,3
1987	1,3
1988	1,3
1989	1,4

Dane dotyczące nasilenia rejestrowanych przypadków uzależnienia od alkoholu pokazują, że różnice między niektórymi republikami zdają się powiększać (Tablica 9). Tak np. w 1970 r. w Rosji nasilenie alkoholizmu było 6,5 raza większe niż w Armenii; w 1989 r. różnica ta zwiększyła się do 16,5 raza. Analiza zmian w nasileniu alkoholizmu ujawnia, że niektórym republikom udało się utrzymać je w ciągu ostatnich 20 lat na stosunkowo niskim poziomie. Z drugiej strony w niektórych republikach, wyróżniających się na początku tego okresu najwyższym nasileniem alkoholizmu podniosło się ono jeszcze bardziej.

W rezultacie analizy taksonomicznej każdą z 15 republik zaliczyć można do jednej z 4 grup (Tablica 10). Do grupy o najwyższym poziomie alkoholizmu należą Rosja, Ukraina, Białoruś, Mołdawia i Łotwa. Grupa o najniższym jego poziomie obejmuje 3 kaukaskie republiki: Gruzję, Armenię i Azerbejdżan. Średnie nasilenie al-

koholizmu w pierwszej grupie było w 1989 r. 12,1 raza wyższe od jego nasilenia w ostatniej. W pierwszej grupie w 1990 r. w przybliżeniu 2,5% ludności w wieku powyżej 15 lat zarejestrowano jako uzależnionych od alkoholu, gdy w ostatniej grupie odsetek ten wyniósł tylko 0,3.

Tabela 9

Zarejestrowane w poszczególnych republikach ZSRR
nasilenie przypadków uzależnienia od alkoholu
(1970 -1989)

Republiki	Na 100 tys. ludności				
	1970	1980	1984	1988	1989
Rosyjska	95,7	244,0	242,8	198,4	190,1
Ukraina	75,8	218,7	227,6	147,7	151,1
Białoruś	51,4	271,7	256,9	142,8	131,5
Łotwa	75,8	296,1	275,2	212,8	163,8
Litwa	55,4	197,1	157,6	133,2	128,9
Estonia	80,2	137,1	189,0	114,0	84,7
Moldawia	47,9	234,1	273,8	206,0	148,6
Kazachstan	65,3	160,8	172,2	126,0	119,3
Kirgizja	57,7	119,0	109,1	62,1	67,7
Uzbekistan	38,1	61,4	69,1	33,3	43,7
Tadżykistan	10,1	50,9	70,6	28,3	33,9
Turkmenia	64,0	60,8	39,1	47,3	41,9
Gruzja	20,0	44,6	38,9	29,3	16,4
Armenia	14,8	27,4	20,3	11,2	11,5
Azerbejdżan	18,8	27,6	22,5	15,5	14,7

W pierwszej grupie republik nasilenie alkoholizmu na terenach wiejskich zbliża się do jego nasilenia na terenach miejskich; np. w Azerbejdżanie zas - republice należącej do ostatniej grupy - nasilenie alkoholizmu na wsi jest 20 krotnie niższe od występującego

w mieście. W Mołdawii na 1 pacjentkę przypada 4 pacjentów, w Armenii - jedna przypada na 45 pacjentów.

Natura wspomnianych wyżej wielkich i utrzymujących się różnic między republikami nie jest w pełni jasna. Należy przy tym dodać, że jak dotąd różnicom tym nie poświęcano dostatecznej uwagi przy

Tabela 10

Przeciętne nasilenie przypadków uzależnienia od alkoholu
w grupach republik ZSRR
(1970 - 1989)

Grupy republik	Na 100 tys. ludności		
	1970	1984	1989
1 grupa			
Rep. rosyjska			
Ukraina			
Białoruś	87,6	240,7	176,9
Mołdawia			
Lotwa			
2 grupa			
Litwa			
Estonia			
Kazachstan	63,8	160,3	110,1
Kirgizja			
3 grupa			
Uzbekistan			
Tadżygistan	36,5	65,7	41,7
Turkmenia			
4 grupa			
Gruzja			
Armenia	16,2	27,7	14,6
Azerbejdżan			

wytyczaniu kierunków polityki przeciwalkoholowej państwa. Wszystkie środki przewidziane przez rząd radziecki z początkiem kampanii antyalkoholowej 1985 r. były takie same na całym terytorium kraju. Naszym zdaniem zignorowanie tak wielkiego i charakterystycznego zróżnicowania terytorialnego było jedną z głównych przyczyn ostatecznego niepowodzenia tej kampanii, pomimo jej intensywności i czasu trwania.

Następujące, podstawowe pytania wymagają udzielenia rychłej, udokumentowanej odpowiedzi:

Dlaczego pomimo permissywnego nastawienia ludności wobec picia - zarówno na terenie Armenii jak Mołdawii, w tej ostatniej nasilenie alkoholizmu jest 10 krotnie wyższe niż w tej pierwszej?

Dlaczego w Gruzji, w której spożycie alkoholu w przeliczeniu na 1 mieszkańca - wliczając w nie wielkie ilości wypijanego wina domowego - nie jest z pewnością mniejsze niż w Rosji, nasilenie występowania psychoz alkoholowych jest jednak 5-7 krotnie mniejsze?

Dlaczego na wiejskich terenach Średniej Azji - w przeciwieństwie do europejskich terenów ZSRR - rzadko spotyka się uzależnionych od alkoholu?

Naszym zdaniem, w wymienionych wyżej wypadkach zasadniczą rolę odgrywają czynniki etniczno-kulturowe, w szczególności na terenach o silnym wpływie kultury Islamu, zwłaszcza na wsi, gdzie ciągle występuje zakorzeniona w tradycji postawa umiarkowania w spożywaniu alkoholu i potępienia dla jego nadużywania.

W przeciwieństwie do tego na takich terenach, jak w Gruzji czy Armenii, nie potępia się picia alkoholu, a jego spożywanie z reguły towarzyszy wszelkiego rodzaju rytuałom, w których bierze udział wiele osób. Podobnie jak we Francji, mężczyźni ciągle tu piją, i pewien stopień podchmielenia jest akceptowany. Jest rzeczą ogromnie korzystną, że ludność pewnych republik uznaje bardzo wyraźnie określone normy etyczne dotyczące zachowań zbiorowych i indywidualnych, i że służą one za bardzo skuteczny regulator zachowań.

Zasadność takich ogólnych hipotez wymaga sprawdzenia w toku badań epidemiologicznych prowadzonych w wybranych regionach zgodnie ze specjalnym programem. Mamy nadzieję, że badania takie będą podjęte.

Tłumaczył z j. angielskiego Jerzy Jasiński

Epidemiology of alcoholism in the USSR

Summary

In the years 1986-87 due to new administrative regulations there has been an over 50 percent drop in sale of alcohol beverages sold on the USSR territory. However, the measures taken have not resulted in a decrease either in the demand or in the actual consumption level, maintained by home-brewed alcohol. The consequences of the anti-alcohol campaign are multifold. Firstly, it was followed by losses of about 150 thousand million roubles (which amounts to 1/4 of the yearly income of the budget of the USSR). Moreover, there was a sharp rise in the rate of crime connected with illicit distillation of liquor. The drop in alcoholism rates noted after 1985 may be probably regarded as a positive consequence of the campaign.

Tłumaczyła Barbara Mroziak